

RAZMIŠLJANJA OB KNJIGI ALEKSA KALCA: POTI IN USODE. SELITVENE IZKUŠNJE SLOVENCEV Z ZAHODNE MEJE.¹

Marjan Drnovšek

Aleksej Kalc, Poti in usode. selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. Knjižnica Annales Majora, Koper - Trst 2002. Delo so napisali A. Kalc s sodelavci: Aleš Breclj, Inga Miklavčič Brezigar, Irene Mislej, Mojca Ravnik, Riccardo Ruttar, Rozina Švent in Milica Trebše Štolfa. Izdajatelj: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper in Narodna in študijska knjižnica Trst.

Izdana publikacija ni presenečenje za primorski prostor na obeh straneh meje, saj je tradicija raziskovanja selitvene problematike tu močno ukoreninjena, če naj omenim samo nekatere institucionalne okvire, to je SLORI, Narodno in študijsko knjižnico v Trstu, Pokrajinski arhiv v Kopru, in v najnovejšem času tudi ZRS R Slovenije v Kopru. Vanjo so posegli tudi posamezni raziskovalci, tako iz tega področja, kot iz drugih delov Slovenije, širše Italije in tudi od drugod. Če k primorskemu prostoru pritegnemo še bolj kontinentalne dele, npr. Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino, nam gornjo trditev samo še bolj potrjuje. To nam dokazujejo tudi objave, med katerimi naj izpostavim le tematske sklope posvečene selitvam, ki izhajajo v reviji *Annales*, da o posameznih monografijah, še bolj pa razpravah sploh ne govorimo.

Tako na raziskovalni kot umetniški ravni so v zavesti slovenske javnosti najbolj izpostavljene aleksandrinke, ki so našle svoje mesto tudi v publikaciji, o kateri teče danes beseda, na umetniškem področju pa v romanu Marjana Tomšiča *Grenko morje*, če omenim samo zadnje tovrstno delo. In celo več. Pred dvema letoma je Slovensko stalno gledališče v Trstu v sodelovanju z gledališčema La contrada in Teatro Miela pripravilo dokumentarno dramo *Ellis Island/Otok solza/L'isola delle lagrime* (2001).² Tudi slovenski program Radia Trst A posveča veliko pozornost izseljenstvu. To kaže, da primorski prostor nekako diha s to problematiko. In zakaj?

Pretočnost in nemirnost tega prostora skozi zgodovino je znana. Izhod na morje iz širšega zaledja je kar vabil k odhajanju in prihajanju, tako ljudi, blaga, kapitala in ne nazadnje idej, civilizacijskih, kulturnih in tehnoloških pridobitev človeštva. Če se omejimo na pretekli dve stoletji, zlasti na 20. stoletje, so se k temu pridružile tudi dve svetovni vojni, spremembe državnih ureditev in družbenih sistemov, kar je vplivalo

¹ Razmišljanje je bilo predstavljeno na pogovoru o knjigi, ki je bil 8. aprila 2003 na ZRC SAZU v Ljubljani.

² *Ellis Island/Otok solza/L'isola delle lagrime*. Trst: Slovensko stalno gledališče, sezona 2000/01, 33 str.

tako na (ne)možnosti selitev v oziroma izven tega prostora. Posebni pečat selitvenim procesom je dajala pestra etnična sestava prebivalstva in ne nazadnje etnično obrobje oziroma manjšinstvo, če gledamo na to z vidika osrednje Slovenije. Skratka, gre za selitvena gibanja, ki so bila tu vedno živahna in katerim je posvečena tudi vsebina publikacije *Poti in usode s podnaslovom Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*.

Kolega in prijatelj Aleks Kalc me je zaprosil, da uvodoma spregovorim o delu kot spodbudo za pogovor o njej. Zato v nadaljevanju izpostavljam nekaj misli, ki so se mi utrnile ob branju življenjskih zgodb in izpovedih posameznikov iz časa do, med obema in po drugi svetovni vojni, kot sledimo časovnemu zaporedju pripovedi tudi v omenjeni publikaciji.

Ko na začetku samo prelistamo delo, nam nekako padejo v oči fotografije, med katerimi je veliko nepoznanih, last zasebnikov in dokumentarno zelo povednih. Ob branju teksta spoznamo, da njihov namen ni samo ilustrativen, ampak le-te dopolnjujejo zgodbe oziroma skozi podobo govore o ljudeh, katerih zgodbe beremo tako rekoč vzporedno. Zlasti t.i. neuradne fotografije nam kažejo veliko nasmejanih obrazov, včasih razigranih, zadovoljnih in ponosnih, kar je nekako v neskladju s stereotipom o tragičnih oziroma žalostnih usodah izseljencev. Res, tudi te so bile, vendar je obstajala tudi svetla stran izseljenskega življenja. Mislim, da je izbor slikovnega gradiva dosegel namen, da opozori tudi na to plat izseljenstva. Ali pa se motim?

Če se omejim na tri področja, ki so nakazana že v naslovu in podnaslovu, to je na poti, usode in selitvene izkušnje, naj samo omenim, da je pristop k objavi osebnih pričevanj, vpetih v zgodovinski kontekst prostora in časa, tista optimalna možnost, da lahko delo vzamejo v roke bralci, ki manj poznajo zgodovinsko dogajanje kot tudi poznavalci, ki jih poleg avtorjevih interpretacij zanima zlasti objavljena pripoved, pisma in podobni dokumenti časa, ki so objavljeni kot vir in omogočajo tudi drugačno interpretacijo. Čim se glede pristopa spustimo na raven zasebnosti, intimnosti, družinskosti, se nam odpira svet različnosti, kakor so bili različni tudi ljudje, katerih usode spremljamo. Individualno doživljenje prostora in časa nam marsikdaj potrjuje splošne in utrjene zgodovinske – recimo temu – resnice, marsikdaj pa tudi ne. Omogočajo nam rušenje starih stereotipov in hkrati nastajanje novih. V tem je čar osebnih zgodb v vseh pojavnih oblikah, hkrati pa nevarnost, da nam posameznosti (specifičnosti) preidejo v posploševanje in povelečevanje. Kaj hočem reči? Zgodovinarji moramo biti kritični do tovrstnega gradiva, hkrati pa hvaležni, saj nam ravno to gradivo odstira marsikaj, kar nam drugi (arhivski) viri ne dajejo. Najbolj pomembno za znanost kot tako pa je možnost različnih analiz in interpretacij tovrstnega gradiva, pač z vidika različnih ved, ki proučujejo selitveno problematiko. Interdisciplinarnost glede sodelujočih nam kaže tudi ta publikacija, saj so med sodelavci zgodovinarji, etnologinji, umetnostna zgodovinarica in arhivistka. Samo kot misel, ki je vezana na osebne zgodbe in osebno gradivo na splošno, je, da bi bilo zelo koristno pritegniti tudi predstavnike drugih znanj, npr. grafologa, kulturnega antropologa, psihologa, sociologa in še koga, ki bi s svojega vidika osvetlil gradivo, npr. pisma, in zapisane ali povedane življenjske usode posameznikov.

Prijetno nas presenetiti, da je med življenjskimi zgodbami veliko ženskih usod, saj

so kot del selitvenih procesov marsikdaj skrite v moško obarvanih valovih. Zlasti je to pomembno, ker je ravno na Primorsko vezano nekaj specifičnih ženskih izseljenskih in priseljenskih oblik/tipologij, če omenim že omenjene aleksandrinke, nato krošnjarke raznih vrst, kuharice in služkinje, učiteljice, igralke, študentke in še bi lahko naštevali, ali pa samo kot neveste in žene (teh je bilo pravzaprav največ). In še več, spoznamo kar nekaj zgodb deklet, in seveda tudi fantov, iz otroških in odraslejših let, ki so navadno najbolj neznane, skrite v zasebnosti, vendar na drugi strani zelo pomembne za razumevanje ravnanja posameznikov v odrasli dobi.

V zvezi z osebnim gradivom, bodisi pismi, dnevniki, spomini, osebnimi izpovedmi na ustni ali pisni način in še s čim, se nam postavi tudi vprašanje javnosti (objave, analize ipd.) tovrstnega gradiva. Kje je meja med zasebnim (intimnim) svetom in svetom javnega? Gibljemo se na izredno občutljivem področju, ko razkrivamo sicer popolnoma človeška ravnanja, vendar marsikdaj skregana z moralnimi ali etičnimi normami, navadami in običaji in ne nazadnje tudi nazorskimi, političnimi in narodnimi (ne)opredelitvami. Na eni strani je življenje samo, da ne rečem preživetje, skrb za družino, težnja k umirjenosti bivanja, in na drugi strani zahteve ideologij in držav po lojalnem ravnanju, ko pride marsikdaj do kratkega stika med načelnim in praktičnim ravnanjem. Zlasti v dobi diktatur, fašizma in komunizma, so se omenjene osebne dileme zaostriale do skrajnosti. Ravno iz osebnega gradiva, na katerega naletimo v naši publikaciji, so najbolj razvidne omenjene opredelitve, ravnanja in dileme. Z vidika raziskovalca sem se že kot arhivist srečal z vprašanjem: kaj lahko objavim in kaj ne, če sorodniki niso imeli več pravice do razpolaganja z osebnim gradivom, ki se je ohranilo v javni instituciji?³ Skratka, srečamo se z dilemo: zasebno in javno, ki jo sam rešujem s spoštovanjem zasebnega, intimnega sveta posameznika, hkrati pa razgalim tisti del posameznikovega življenja, ki je vezan na javno delovanje, čeprav je to polno nasprotij, nejasnosti in marsikdaj tudi umazanosti. Odločitev je seveda prepuščena vsakemu raziskovalcu in njegovim etičnim načelom. Menim pa, da tem vprašanjem posvečamo premalo pozornosti.

Če se omejim na izseljensko področje in na tipično izseljensko gradivo, to je izseljenska pisma, ugotavljam v primerjavi s podobnimi izseljenskim narodi, da so v našem prostoru zelo slabo ohranjena, če imam v mislih tako 19. kot 20. stoletje. Zakaj? Menim, da nastajajoča korespondenca tudi v krogih preprostih ljudi ni bila tako maloštevilna kot se misli, v kar me prepričujejo naključne najdbe tovrstnega gradiva⁴, marsikdaj tudi na boljšem trgu. Bojim pa se, v čemer se npr. razlikujemo od Irce, Fincev, Švedov in še koga, da je večina tega gradiva uničenega, namenoma (z utemljitvijo, saj ni pomembno, ker gre za osebne zadeve), malomarnosti in zlasti nerazvite kulture odnosa do gradiva,

³ Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842 - 1933. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1982.

⁴ Pri nastajanju razstave (glej zbornik: Izseljenec, življenjske zgodbe Slovencev po svetu. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001) smo prišli do tovrstnega gradiva, kar je bil plod terenskega dela raziskovalcev ali so ljudje slišali, da pripravljamo razstavo na omenjeno temo in so posodili gradivo.

ki so ga ustvarili naši predniki. Če je gradivo pisano še v tujem jeziku, še hitreje najde mesto med smetmi. Na drugi strani pa tudi javne institucije do nedavnega niso imele večjega posluha oziroma sistematičnega pristopa za zbiranje zasebnega gradiva – z izjemo rokopisnega oddelka NUK-a in le redkih posameznikov po drugih kulturnih ali raziskovalnih institucijah – kar je bilo v skladu z do nedavnega veljavno ideologijo, ki je dajala več na družbeno oziroma kolektivno kot na zasebno oziroma individualno. Marsikaj se je do danes porazgubilo in uničilo, zato je veliko vredna ideja, ki je zrasla na Primorskem, da se ustanovi muzej ali center, ki bi načrtno zbiral in strokovno urejal vse gradivo, ki je osebnega značaja, ne samo izseljensko, ampak tudi ostalo, in če sem prav razumel, naj bi imel tudi vseslovenski značaj. Več o tem nam lahko povesta kolega Aleksej Kalc in kolegica Irene Mislej, ki sta nosilca te zamisli.⁵

Da se vrnem k nosilnim jedrom publikacije, to je vprašanjem o poteh, usodah in izkušnjah oziroma njihovem raziskovanju, lahko rečem, da se je v zadnjih letih le nekaj premaknilo, čeprav tudi v preteklosti zasledimo tovrstne raziskave, če izpostavim samo etnološke. Toda največja plodovitost glede obravnave te tematike zasledimo v publicistici in literaturi, in to že od začetkov izseljevanja Slovencev, ki so bile (in marsikdaj še vedno so) poudarjajoče naklonjene izpostavljanju temnih strani odhajanja Slovencev v neslovenska okolja, blizu ali daleč po svetu. Zapuščanje rodne grude, odtekanje narodove srčne krvi, zatajitev domovine, odpad od katoliške vere, izdaja naprednega družbenega sistema in še kaj so bile nešteto zapisane ali izračene označitve tistih, ki so odšli, na tak ali drugačen način. Podobne stigmatizacije zasledimo tudi za povratnike. Ob tem pa njihovi nosilci pozabljajo, da gre za posameznike in družine, ki so hodili vsak svojo specifično pot, doživljali svojo specifično usodo in si pridobili njim lastne izkušnje. In to dobre in slabe. To nam dokazujejo tudi zgodbe, ki so zbrane v tej publikaciji. Odkrivajo nam mnoge neznane poti posameznikov v komaj verjetne smeri sveta, še bolj pestre so njihove usode, ki so jih oblikovali sami v odnosu do prostora in časa, včasih po svoji volji, drugič pod prisilo, njihovim izkušnjam pa so le redki prisluhnili ali pa jih sami niso hoteli razlagati. Nekateri pa so vse le zapisali ali povedali, in delček tega imamo zbranega v publikaciji, ki ji namenjamo današnji pogovor. Hvala.

⁵ V diskusiji se je izkazalo, da je zamisel utopična, da pa podobno gradivo zbirajo že v okviru Slovenskega etnografskega muzeja (Center življenjskih zgodb, vodi Mojca Ramšak) in pri Slovenskem narodopisnem inštitutu Urbana Jarnika v Celovcu (Življenjepisi koroških Slovencev: Tako smo živeli, 1-10, urednica Marija Makarovič).